

входитимуть до складу системи, крім сільського господарства та систем поводження з відходами. Опираючись на проект Воксмана-Маркі, що уже затверджений палатою представників, метою системи торгівлі викидами може стати скорочення викидів ПГ на 20% до 2020 року порівняно з 2005 роком, що дорівнює 7% зменшення викидів порівняно з 1990 – базовим роком Кіотського протоколу. Оскільки США так і не ратифікували протокол, відкинувши виконання зобов'язань протягом 2008–2012 років, упровадження системи торгівлі викидами вже з 1 січня 2012 року може сприяти залученню США до міжнародної угоди – наступника Кіотського протоколу.

З огляду на те, що існує тенденція до об'єднання світових СТВ, розвиток регіональних систем торгівлі викидами потребує достатньо високого рівня та їх значної уніфікації. Зважаючи на досвід зарубіжних країн, Україні необхідно вже зараз розпочинати вивчення передумов та потенційних елементів майбутньої національної системи торгівлі викидами. Адже приєднання української СТВ до європейської може дати поштовх значному збільшенню інвестицій у модернізацію стратегічних секторів економіки України, оскільки граничні затрати на скорочення викидів на вітчизняних підприємствах все ще залишаються нижчими, аніж на європейських.

УДК 330.837 : 504 : 37.03 : 504 : 35.075.5

О. М. СТЕФАНКІВ
*Івано-франківський інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету*

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В АПК ТА ГАРАНТУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СОЦІУМІ

У статті показано, що економічні та екологічні проблеми взаємопов'язані і потребують комплексного вирішення шляхом екологічної орієнтації збалансованої системи раціонального природокористування в АПК. Запропоновано концептуальну модель забезпечення сталого еколого-збалансованого розвитку АПК.

Ключові слова: сталий розвиток, раціональне природокористування, еколого-збалансований розвиток в АПК.

В статье показано, что экономические и экологические проблемы взаимосвязаны и требуют комплексного решения путем экологической ориентации сбалансированной системы рационального природопользования АПК. Предложено концептуальную модель обеспечения устойчивого экологосбалансированного развития АПК.

Ключевые слова: устойчивое развитие, рациональное природопользование, эколого-сбалансированное развитие в АПК.

The article highlights the fact that ecological and economic problems are interconnected and require complex decision by means of ecological orientation, balanced system and rational management of nature in agro-industrial complex. A conceptual model of ensuring a steady ecologically-balanced development in agro-industrial complex is suggested.

Key words: steady development, rational management of nature, ecologically- balanced development in agro-industrial complex.

Організуючий вплив законів і принципів екології виявляється в царинах буття соціуму і проявляється не лише в галузі раціонального природокористування, а й в економіці, політиці, складних процесах державотворення в нашій країні та глобальних стратегіях подальшого розвитку людства.

Перехід економіки на модель сталого розвитку і подальше функціонування на цих засадах передбачає збалансоване її зростання, нарощування обсягів виробництва якісної і конкурентоспроможної промислової та агропродовольчої продукції, підвищення економічної ефективності виробничої діяльності, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів, зниження екодеструктивного впливу господарювання на навколишнє середовище та є необхідною передумовою інтеграції в європейські інституції.

Для досягнення усталеного (екологічно збалансованого) розвитку необхідна низка передумов, якими, як зазначалося в доповіді "Наше спільне майбутнє" Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (1987р.), є:

- політична система, здатна забезпечити участь широкого кола громадськості у прийнятті рішень;
- економічна система, що могла б забезпечити розширене виробництво та технічний прогрес на власній міцній базі;
- соціальна система, спроможна зняти напруження, що виникають за умов негармонійного економічного розвитку;
- система ефективного виробництва, орієнтованого на збереження еколого-ресурсної бази;
- технологічна система, яка могла б стимулювати постійний пошук нових рішень;
- міжнародна система, що сприяла б усталеності торговельних та фінансових зв'язків;
- достатньо гнучка, здатна до самокоригування адміністративна система.

Такий широкий діапазон передумов для переорієнтації системи сучасного матеріало- та енергоємного, екологічно небезпечного природокористування відображає масштабність завдань, що постали перед окремою державою і людством загалом.

Однак драматизм полягає в тому, що попри всі зусилля світової науки ми не маємо готових моделей сталого розвитку суспільства (більше того, зараз існує понад 30 визначень стійкого розвитку, внаслідок чого немає чіткого тлумачення його суті), а господарська діяльність здійснюється за рахунок природи та майбутніх генерацій. Ще на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) відзначалося, що модель розвитку індустріальних країн, які досягли прогресу за рахунок використання "чужих" природних ресурсів, ціною забруднення навколишнього середовища, втрачатиме свою життєздатність у міру вичерпування ресурсно-екологічного

потенціалу планети. Модель т.зв. споживчого суспільства безперспективна і веде до катастрофи.

Тому найактуальнішими в умовах сьогодення є проблеми гармонізації взаємодії суспільства і природного середовища, раціоналізації використання природно-ресурсного потенціалу, економічних механізмів екологічного природокористування. Визначена концепція та її критерії активно розробляються зарубіжними і вітчизняними вченими. Так, академік А. Д. Урсул у книзі "Шлях до ноосфери" пропонує інтерпретацію концепції виживання і стійкого розвитку, яка може бути методологічним обґрунтуванням переходу до нової моделі розвитку і його ноосферної орієнтації [1, с. 41].

Незважаючи на глибоку кризову ситуацію, в якій перебуває наша країна в нинішньому періоді, робиться усе для того, щоб у майбутньому Україна перейшла до стійкого екологічно орієнтованого розвитку. Соціологічні дослідження показують, що людство все більше усвідомлює свою відповідальність за екологічний стан довкілля та невідкладне розв'язання цих проблем. Так, за даними вивчення масової свідомості населення європейської частини країн з проблем екології людини, 86% опитаних вважають, що забруднення навколишнього середовища загрожує існуванню населення; 87% – можливим повторення і в інших районах аварії, подібної Чорнобильській; 85% – висловили незгоду з твердженням: "Захист навколишнього середовища заради економічного розвитку країни"; 82% населення погоджуються віддати частину своїх заощаджень на потреби довкілля за умови, що ці гроші будуть використані за призначенням [2, с. 16].

Таким чином, як об'єктивний екологічний стан, так і наведені емпіричні дані свідчать про важливість розгляду стратегічних напрямів раціонального природокористування, зокрема в АПК, та гарантування екологічної безпеки в соціумі.

Розробці основних теоретико-методологічних засад раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища, визначення шляхів практичного вдосконалення системи природокористування в АПК присвячені роботи І. К. Бистрякова, П. П. Борщевського, Б. М. Данилишина, Я. В. Ковалю, А. С. Лисецького, О. Г. Мордвінова, М. А. Лендела, Л. Я. Новаковського, А. Я. Сохничя, В. М. Трегобчука, Л. Г. Чернюк, А. М. Третьяка, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова, І. Д. Якушика.

На нинішньому етапі розвитку АПК у зв'язку з широким упровадженням інтенсифікації виробництва, недосконалістю економічного механізму природокористування, зменшенням фінансування на потреби охорони природи, невиконанням природоохоронного законодавства, порушенням технології виробництва сільськогосподарських культур тощо збільшилось техногенно-антропогенне навантаження, особливо на земельні та інші природні ресурси країни, її окремих регіонів. На необхідності поглибленого дослідження цих проблем справедливо наголошувалось у працях названих дослідників.

Зокрема, детальнішого опрацювання потребують питання узагальнення теоретико-методологічних аспектів природокористування АПК країни та її регіонів, удосконалення основних напрямів організації екологічного

агропромислового виробництва, раціоналізації використання складових ресурсного потенціалу регіону.

Дослідження показали, що основу вдосконалення системи використання земель у регіоні повинні становити природні (ландшафтно-екологічні) особливості кожної конкретної ділянки (детальна характеристика рельєфу, ґрунтового покриву, мікрокліматичного режиму тощо), які стануть визначальними при виборі способу її використання. Ландшафтно-екологічна структуризація території допоможе поєднати природне розмаїття із сільськогосподарським навантаженням та зберегти можливості відновлюваних процесів ґрунтового покриву.

Основою надійного захисту земель від ерозії та запорукою раціонального використання земель і, як результат, підвищення врожаїв сільськогосподарських культур має стати розробка проектів землеустрою з КМОТ. Для цього кожне сільськогосподарське підприємство, яке використовує еродовані землі, повинне це робити в подальшому тільки відповідно до розроблених та затверджених проектів.

Важливою складовою, що забезпечує розвиток АПК на засадах сталості сільськогосподарського виробництва, створення сприятливих умов для праці і життя населення регіону, є визначення стратегічних параметрів раціонального використання та охорони природних ресурсів АПК в координатах ринково-інноваційних перетворень. Концептуальні засади їх формування включають наступні положення:

- створення спеціальної системи моніторингу якості ґрунтів і ґрунтового покриву;
- здійснення сільськогосподарської діяльності в межах раціонального обсягу щодо ємності екосистем;
- реалізація стратегії ефективного використання природної родючості ґрунтів завдяки виваженому управлінню оборотом земель;
- виділення серед протиерозійних заходів нового технологічного способу обробітку ґрунтів зі зменшеною глибиною і суміщенням операцій, а саме за рахунок збереження на поверхні землі рослинних решток і стерні, внаслідок чого змив і втрати поживних речовин зменшуються у 5–10 разів;
- навіть у вузькоспеціалізованих господарствах дотримання сівозмін, хоча й з порівняно короткою ротацією культур (сівозміни повинні включати стратегічні для регіону культури: озимі й ярі зернові, просапні – цукровий буряк, картоплю, кукурудзу та ін., набір яких буде визначатися також спеціалізацією господарства, наявністю матеріально-технічної бази, переробних підприємств, розташованістю до ринків збуту тощо);
- цілковитий перехід на екологізбалансовані ґрунтозахисні технології з контурно-меліоративною та мозаїчною організацією території;
- упровадження напівінтенсивної системи ведення господарства із застосуванням частково хімічних і переважно біологічних засобів, ресурсощадних і екологічнобезпечних методів господарювання, а також широкомасштабний розвиток органічного сільського господарства;

- інвентаризація всіх лісів регіону, їх екологічного й лісогосподарського стану, сертифікація лісових господарств, оголошення всіх залишків пралісів заповідними чи заказними або зарезервованими; започаткування переходу на оптимальне поєднання вибіркових, поступових та суцільних способів рубок;
- здійснення лісовідновлюваних робіт: проектування оптимального породного складу насаджень; вікової структури лісових екосистем, реконструкція похідних і малоцінних насаджень; заліснення непокритих лісом площ і лісосік, раніше розораних земель та неужитків, схилів крутизною більше 10°;
- заборона вирубки чагарників на крутих схилах для розширення орних площ, під сінокоси та пасовища; створення лісових водоохоронних смуг уздовж берегів річок як структурного елементу агроландшафту, що поруч з іншими заходами вирішували б проблеми попередження ерозії ґрунту;
  - заліснення та залуження еродованих пасовищ;
  - у межах прибережних захисних смуг виключення оранки, випасання худоби, будь-якого будівництва, для захисту берегової зони від розмивання створення камінних пасм, лісових насаджень;
  - перехід від спонтанного використання річок до їх грамотної інженерної експлуатації на основі комплексного басейнового підходу;
  - для запобігання хімічному забрудненню водою забезпечення повторного використання заакумульованих дренажних вод. Зволоження осушених земель цими водами дає змогу повернути в середньому на 1 га сільськогосподарських угідь 20–70 кг азоту, 15–20 калію, 50–150 кг кальцію і 300–400 м³ води, що сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур.

Світова й вітчизняна практики господарювання в АПК свідчать, що економічний розвиток і питання охорони навколишнього природного середовища є взаємозалежними, тобто економічні й екологічні проблеми взаємопов'язані та потребують комплексного вирішення шляхом екологічної орієнтації збалансованої системи раціонального природокористування.

У цьому контексті актуальним є обґрунтування основних напрямів, виявлення резервів та визначення шляхів підвищення ефективності використання природних ресурсів, оздоровлення довкілля через систему діяльності з поглиблення вивчення, освоєння, покращення використання, збереження та розширеного відтворення й охорони природно-ресурсного потенціалу АПК.

Стратегія ресурсно-екологічної безпеки аграрного виробництва повинна орієнтувати товаровиробників на природно-ресурсну економію та мінімізацію антропогенних навантажень на навколишнє середовище.

Нами запропонована модель сталого екологізбалансованого розвитку АПК, що включає чотири функціональні блоки, кожний з яких має свої завдання, які в комплексі забезпечують ефективний бажаний результат (рис.).

Рисунок. Концептуальна модель забезпечення сталого екологічно збалансованого розвитку АПК

В основу моделі закладено стратегічні параметри раціонального використання та охорони природних ресурсів АПК як важливої складової переходу галузі на принципи сталого сільськогосподарського виробництва та гарантування екологічної безпеки регіону.

Дестабілізація фінансової системи, неплатоспроможність підприємств, гіперінфляція та інші явища зумовили спад виробництва та інвестиційної активності, що, у свою чергу, ускладнило здійснення роботи з охорони та оздоровлення довкілля. Багато підприємств намагаються вирішити свої проблеми шляхом хижацького використання природних ресурсів, що становить загрозу виснаження природно-ресурсного потенціалу держави загалом і в АПК зокрема.

Зазначимо, що низка заходів із запропонованої моделі вже реалізована, зокрема: введення системи платного використання природних ресурсів, система санкцій, заснована за принципом "забруднювач платить", функціонування екологічної експертизи та ін. Але ці заходи не дають належного ефекту через існуючі проблеми, а саме: недосконалість організаційно-економічного механізму природокористування, особливо на реальному рівні, невпинна перебудова державних структур управління, а також управління природними ресурсами, а також низький рівень еколого-економічної відповідальності по всій гілці вертикалі: державних органів, суспільних організацій тощо, зокрема від тих, хто створює нову екологічну техніку, ресурсозберігаючі, маловідходні та безвідходні технології, до тих, хто застосовує науково-технічні досягнення у практиці, а також і безвідповідальність частини населення.

Аналіз сучасного механізму управління охороною навколишнього середовища в АПК виявив відсутність належно впорядкованої нормативної бази на права власності на землю, води, ліси, нормативно-правового закріплення усупільненої природної ренти, механізму запобігання вилучення із господарського використання земель, які відносяться до захисних зон водойм та коридорів екомережі, практики реалізації не лише принципу "забруднювач платить", а й правила "забруднювач платить тому, кому фактично завдав шкоди", дієвих механізмів забезпечення виконання екологічного законодавства та відповідних ратифікованих міжнародних угод щодо захисту природного середовища, інформування населення про стан довкілля тощо. Вирішення цих проблем є обов'язковою передумовою формування дієвого організаційно-економічного механізму управління природокористуванням в АПК.

Екологічне планування використання агроресурсного потенціалу, що визначає цілі, завдання та механізми, спрямовані на підвищення його ефективності, є важливим елементом управління природокористуванням в АПК. Воно передбачає формування стратегічних параметрів раціонального використання й охорони природних ресурсів та розвитку агропромислового виробництва на засадах сталості.

Література

1. Урсул А.Д. *Путь в ноосферу: концепции выживания и устойчивого развития человечества* / А.Д. Урсул. – М.: Луч, 1993. – 41 с.
2. *Один мир для всех. Контуры глобального сознания* / [пер с нем.]. – М.: Прогресс, 1990. – 16 с.